

adolescence can argue about the effectiveness of training sessions and exercises. Manifestation of this show in an effort their capabilities, self-regulation their behavior.

Targeted work with experimental groups significantly increased the level of self-regulation behavior of adolescents in the process of mastering martial arts. The experiment not only helped increase the level of self-control behavior of teenagers, but also the formation of skills of planning, commitment, evaluation of its activities, self-correction, the development of personal qualities: self reliance, perseverance, integrity, personal growth as a whole.

Статтю подано до друку 25.04.2012.

© 2012 р.

Н.О. Єрмакова (м. Суми)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ САМОРОЗКРИТТЯ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України, який характеризується розвитком громадянського суспільства, курсом інтеграції у європейське співтовариство, обумовлює необхідність наявності у підростаючого покоління особистісних якостей, що сприяють вдалій самореалізації, розширюють область застосування своїх сил, простір свого Я. Сучасні люди хочуть не інтуїтивно, а на основі наукових знань будувати свої відносини з оточуючими. Недостатній рівень розвитку комунікативних здібностей та навичок, переважання «зовнішніх масок» та маніпулятивних тактик самопред'явлення підсилюють проблему ефективного подавання інформації про себе, обрання оптимальної дистанції між собою та іншими людьми. Саморозкриття як прояв реагування людиною на нинішню ситуацію і повідомлення співбесідникові інформації про своє минуле, що є релевантною з точки зору розуміння реакцій на теперішні події, сприяє найбільш прямому способу трансляції своєї індивідуальності, свого Я у міжособистісних стосунках.

Сенситивним для розвитку саморозкриття як психологічного утворення виступає юнацький вік: головне завдання цього віку полягає у пошуку свого «Я», свого місця в суспільстві, власних цінностей та ідеалів. В цей період молоді люди намагаються краще зрозуміти себе. Період юнацтва є досить складним внаслідок переживання молодими людьми декількох психологічних криз (адаптаційної, ідентичності, інтимності, професійного вибору, залежності від батьківської сім'ї, переходу до ранньої дорослості тощо), які можуть ускладнювати конструктивний розвиток саморозкриття. Тому розробка проблеми саморозкриття в юнацькому віці набуває особливої наукової та практичної актуальності.

Метою даної статті є аналіз описаних у літературі підходів щодо дослідження саморозкриття, викладення результатів експериментального дослідження проявів саморозкриття у юнацькому віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прихильники психоаналітичної школи розглядають саморозкриття як феномен, що призводить до катарсису – прориву самосвідомості, глибшого розуміння себе, відкриття своєї власної природи (З.Фрейд, К.Юнг, Д.Джонсон). З точки зору представників гуманістичного підходу, саморозкриття виступає однією з форм існування та самовираження особистості, найбільш прямим способом трансляції своєї індивідуальності, свого Я (С. Джулард, К.Роджерс, А. Маслоу, І. Ялом). Представники соціально-когнітивного напрямку в психологічній науці вважають саморозкриття феноменом «розкриття сокровених переживань та думок перед іншою людиною» (Д. Майєрс). Згідно гештальттерапії

головною функцією даного психологічного явища вважається передача людської правди в життєвому контексті, що породжує ефект довіри, яка дає людині більш чітко розуміти свої потреби та бажання (Д.Енрайт). У індивідуальній психології саморозкриття розглядається як феномен, що допомагає навчитися глибше розуміти себе (А. Адлер). На думку представників диспозиційного напрямку в теорії особистості здатність до саморозкриття є однією з рис зрілої особистості, такої, що здатна до теплих, сердечних міжособистісних відносин (Г. Олпорт).

Теоретичний та експериментальний аналіз вивчення саморозкриття як окремого психологічного явища у сучасній вітчизняній психології представлені у працях І.С. Кона, Н.В. Амяги, О.В.Зінченко, І.П.Шкуратової, М.В.Бородіної, Н. В. Перепелиці, Ю. П. Кошелевої. Вчені України досліджують проблему саморозкриття у руслі вивчення проблеми амбівалентності атитюдів (Т. М. Зелінська, А.Е. Хурчак), самоефективності (В. В. Лук'яненко).

Науковці, які вивчають даний феномен, активно працюють над створенням методик для діагностики та психокорекції саморозкриття (С. Джулард, Д. Джонсон, О.В. Зінченко, Н.В. Амяга).

Виклад основного матеріалу дослідження. До психологічної науки поняття «саморозкриття» увійшло у 60-х роках ХХ століття. Вперше його визначив американський психолог та психотерапевт гуманістичної орієнтації С. Джулард, який описав дане поняття як процес повідомлення інформації про себе людям. Проблемою вивчення феномену саморозкриття також займалися такі психологи гуманістичної орієнтації, як К.Роджерс, А. Маслоу, Р. Мей, І. Ялом.

Вітчизняні вчені поняття саморозкриття почали розглядати нещодавно, над вивченням феномену працювали такі психологи, як Н.В. Амяга, Т.П. Скрипкіна, О.В. Зінченко, І.П. Шкуратова, М.В. Бородіна. Так, О.В.Зінченко запропонувала класифікацію факторів, детермінуючих саморозкриття, умовно об'єднавши їх у три групи: соціально-демографічні, ситуативні та індивідуально-особистісні [3]. До соціально-демографічних факторів дослідниця відносить: соціально-етнічні особливості як суб'єкта саморозкриття так і реципієнта, їх стать, вік, соціальну приналежність. До ситуативних факторів авторка відносить: наявність відповідної обстановки; характеристики партнера; ступінь знайомства, емоційної близькості; досвід відносин з конкретною людиною. До особистісних факторів О.В. Зінченко віднесла: стійкі особистісні характеристики (сором'язливість, впевненість у собі та ін.) та тимчасові характеристики та стани (депресія, тривожність, стан алкогольного сп'яніння).

Вітчизняними і зарубіжними дослідниками (Н.В. Амягою, С. Джулардом, Д. Джонсоном, О.В. Зінченко, Т.П. Скрипкіною та ін.) було встановлено, що сенситивним для розвитку саморозкриття як психологічного утворення виступає юнацький вік: головне завдання цього віку полягає у пошуку свого «Я», свого місця в суспільстві, власних цінностей та ідеалів. В цей період молоді люди намагаються краще зрозуміти себе. Період юнацтва досить складним внаслідок переживання молодими людьми декількох психологічних криз (адаптаційної, ідентичності, професійного вибору, залежності від батьківської сім'ї, переходу до ранньої дорослості тощо), які можуть ускладнювати конструктивний розвиток саморозкриття.

Е.Еріксон відмічає важливість самопізнання в процесі саморозкриття у зв'язку з тим, що однією з основних проблем сучасної людини являється криза ідентичності, яку вчений вважає новоутворенням юнацького віку [4]. Вчений поділяє погляди, про те що особистісне зростання супроводжується кращим усвідомленням самого себе. Відкриваючи почуття іншому, індивід робить їх більш конкретними для себе. Оскільки юнацький вік становить перехідний етап від дитинства до зрілості, Е. Еріксон вважає цей період вирішальним. Нерідко молода людина оголошує своєрідний психосоціальний мараторій і поринає в рольове експериментування. У цей період сильний вплив мають соціальні обмеження й тиск суспільства. Е. Еріксон підкреслював,

що розвиток почуття ідентичності має як психологічний, так і соціальний аспект: розвиток почуття ідентичності засновано на вірі в тотожність та цілісність світогляду інших людей, думка яких для даної людини важлива та світогляд яких вона поділяє. Отже саморозкриття відіграє важливу роль у становленні ідентичності молоді людини.

Згідно теорії соціального зрівняння Л.Фестінгера, в ситуаціях, де немає чітких стандартів поведінки, люди орієнтуються, спостерігаючи за іншими та намагаються отримати обернений зв'язок з приводу виражених ними почуттів та думок. На думку І.Ялома, саморозкриття є необхідною умовою виникнення значущих відносин з оточуючими. Вчений наголошує, що саме внаслідок цього воно може слугувати регулятором поведінки індивіда, його адаптації до соціума [5]. Коли між людьми йде процес саморозкриття, як правило зростає почуття обов'язаності один перед одним. І. Ялом також вважає, що недостатнє саморозкриття зазвичай приводить до втрати можливості отримувати зворотній зв'язок. Вчений вважає, що надмірне саморозкриття є неадаптивним, як і недостатнє. Головним фактором, регламентуючим саморозкриття, повинен бути характер відносин між комунікатором та слухачем.

Внаслідок того, що період юнацтва є етапом бурхливого розвитку та становлення особистості, то для даного періоду досить важливим є одна з головних функцій саморозкриття, яка заключається в тому, що воно сприяє психічному здоров'ю особистості. С.Джурард, Е.Еріксон, К.Роджерс, І. Ялом стверджували, що особистісне зростання блокується, якщо людина не відкривається іншим [1; 4; 5].

Отже, аналіз літературних джерел дав можливість розглянути саморозкриття як важливий психологічний феномен, який проявляється у реагуванні людиною на нинішню ситуацію і повідомленні співбесідникові інформації про своє минуле, що є релевантною з точки зору розуміння реакцій на теперішні події. Згідно даних зарубіжних та вітчизняних досліджень, саморозкриття є необхідною умовою особистісного зростання, становлення самосвідомості, ідентифікації особистості, об'єктивізації її самооцінки. Даний феномен є необхідною передумовою виникнення значущих міжособистісних стосунків. Переживання кризових періодів юнаками може негативно вплинути на рівень їхнього саморозкриття. Вказані положення ми враховували при плануванні та проведенні експериментального дослідження.

Методика та організація дослідження. Для вивчення вікової та рівневої динаміки саморозкриття з близькою людиною нами була використана методика «Саморозкриття», модифікована Н. В. Амягою [2, с. 33]. Отримані дані представлені у таблиці 1 та діаграмі (рис. 1). Для встановлення відмінностей рівня саморозкриття з матір'ю, батьком, другом/подругою та хлопцем/дівчиною, ми використовували методика «Саморозкриття» С. Джурарда [2, с. 38-40], результати якої представлені на діаграмі (рис. 2). Опитувальник містив 60 пунктів. Респонденти повинні були оцінити, в якій мірі вони обговорювали теми пунктів окремо з матір'ю, батьком, другом/подругою та хлопцем/дівчиною. Опитувальник включав 6 основних тем: установки, смаки, навчання, гроші, особистість, тіло. У дослідженні брали участь студенти першого (30 осіб) та другого (30 осіб) курсу соціально-гуманітарного та природничо-географічного факультету Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка. Загальна кількість обстежених – 60 осіб.

Кількісні результати аналізу вікових особливостей проявів саморозкриття у студентів юнацького віку наведений у табл. 1 та гістограмі (Рис. 1).

Вікові особливості саморозкриття студентів юнацького віку

N=60

Рівень розвитку саморозкриття	Вибірка 17 - 18 р.		Вибірка 18 - 19 р.	
	абс.	%	абс.	%
Високий	11	37	7	23
Середній	7	23	13	43
Низький	8	27	5	17
Надмірний	4	13	5	17
Всього	30	100	30	100

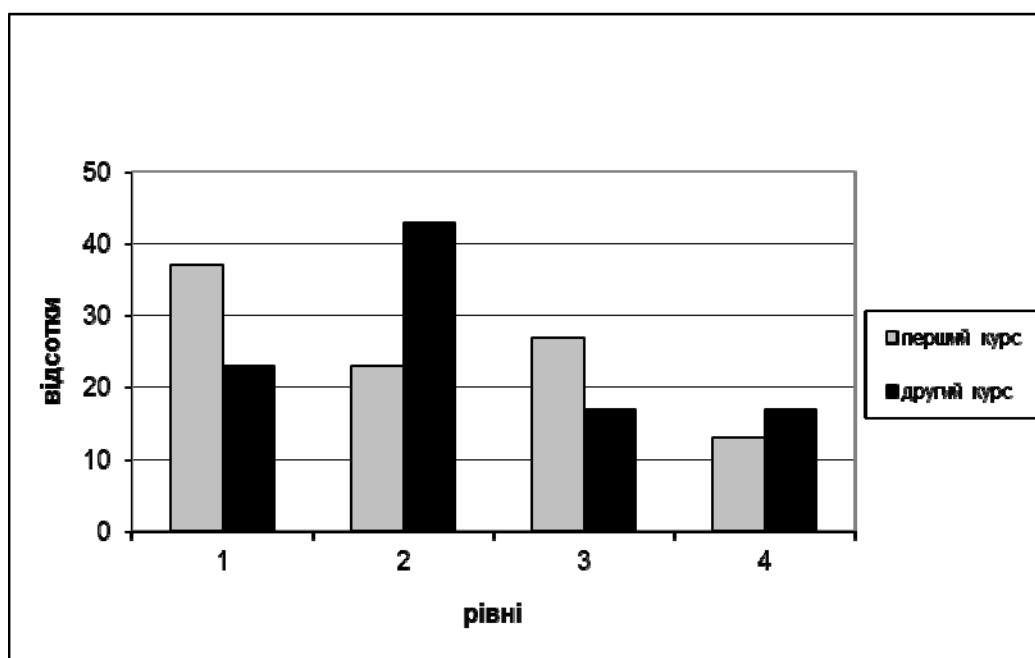

Рис. 1. Вікові особливості саморозкриття студентів юнацького віку

Примітка: рівні саморозкриття: 1 – високий рівень; 2 – середній рівень; 3 – низький рівень; 4 – надмірний рівень.

Високий рівень саморозкриття свідчить про готовність респондентів повністю відкриватися близьким людям, стосовно особистісної інформації. Середній рівень свідчить про дещо недостатню відвертість у спілкуванні, даний рівень характеризується більшою поверхневістю тем, стосовно яких відкриваються студенти. Надмірна закритість, замкненість, недовіра до оточуючих, приховування особистісної інформації – ознаки характерні для низького рівня саморозкриття. Надмірний рівень саморозкриття визначається як нерозбірливість у дозуванні інформації, що повідомляється, респонденти, що мають даний рівень саморозкриття, відкриваються надмірно, що є неадаптивною ознакою і може викликати неприязність оточуючих.

Результати дослідження показали, що серед студентів першого курсу високий рівень саморозкриття мають 37% досліджуваних, середній - 23%, низький - 27% та надмірний – 13%. Студенти другого курсу мають такі показники: високий - 23% респондентів, середній – 43%, низький – 17% та надмірний рівень саморозкриття – 17%. Тобто, якщо підсумувати результати, то деструктивно-неузгоджені рівні саморозкриття (середній, низький та надмірний) є провідними у 63% досліджуваних 17-18 років та у 77% 18-19 річних досліджуваних. На нашу думку, неузгодженість саморозкриття у студентів другого курсу в порівнянні з першокурсниками, пов'язана з переживанням ними кризи ідентичності та особистісної кризи. Статистичну значущість вікової динаміки саморозкриття у студентів першого та другого курсів підтвердили результати t-критерію Ст'юдента ($t = 2,40, p < 0,05$).

Проаналізуємо динаміку узгоджених рівнів саморозкриття із близькими у особистостей юнацького віку. Кількісні результати аналізу динаміки узгоджених рівнів саморозкриття із близькими у студентів юнацького віку наведені на гістограмі (Рис. 2).

Отже, теми з блоку «установки та погляди» демонструють наступний розподіл узгоджених рівнів саморозкриття: з *матір'ю*: перший курс – 53%; другий курс – 43%; з другом: перший курс – 43%, другий курс – 43%; з *хлопцем/дівчиною*: перший курс – 33%, другий курс – 33%; з *батьком*: перший курс – 27%, другий курс – 17%. Теми з блоку «смаки та інтереси» демонструють наступний розподіл узгоджених рівнів саморозкриття: з *матір'ю*: перший курс – 47%; другий курс – 30%; з другом: перший курс – 44%, другий курс – 30%; з *хлопцем/дівчиною*: перший курс – 43%, другий курс – 33%; з *батьком*: перший курс – 30%, другий курс – 23%.

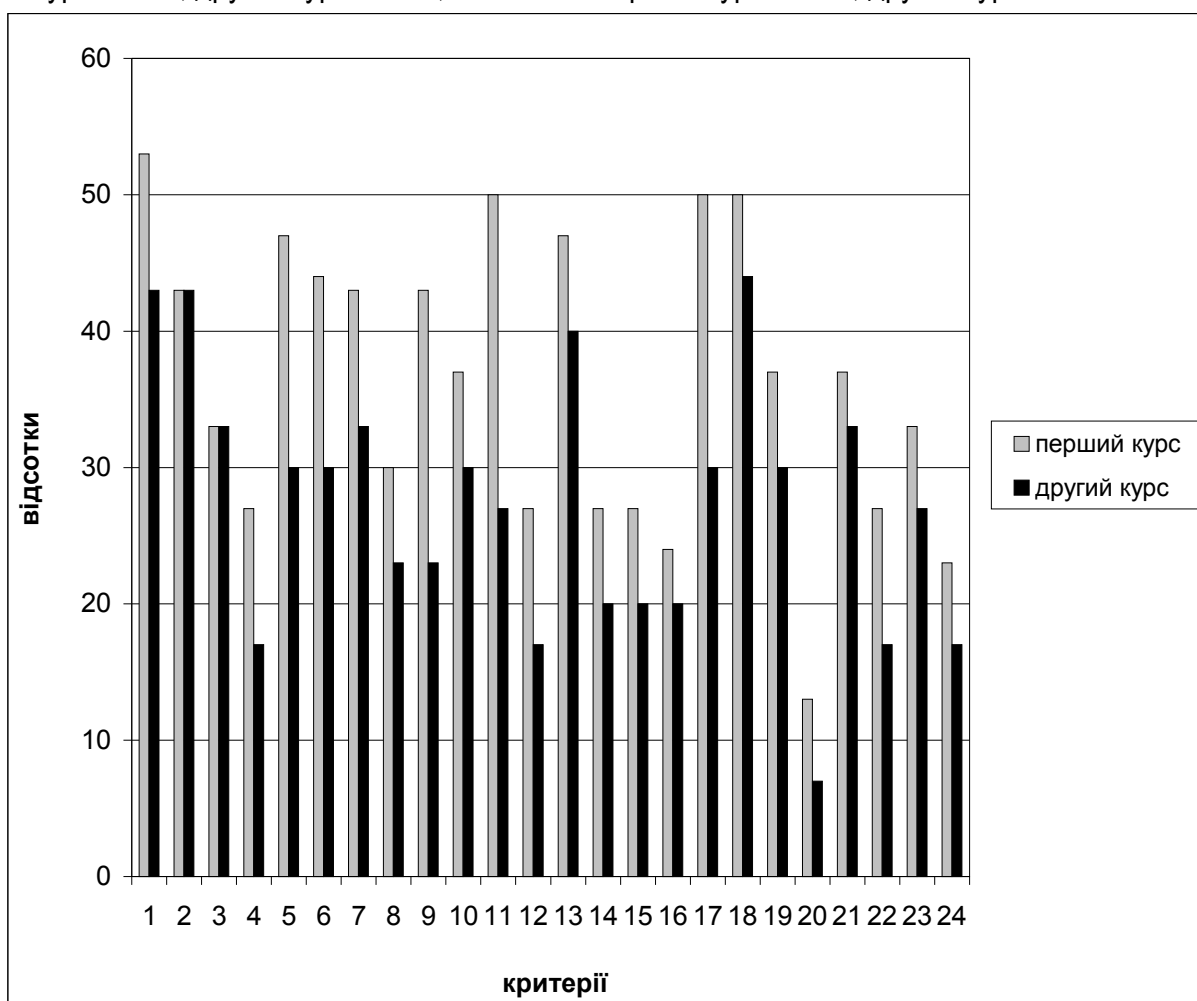

Рис 2. Вікові особливості узгоджених рівнів саморозкриття з близькими людьми студентів юнацького віку

Примітка: *установки та погляди*: 1 – з матір'ю; 2 – з другом/подругою; 3 – з хлопцем/дівчиною; 4 – з батьком; *смаки та інтереси*: 5 – з матір'ю; 6 – з другом/подругою; 7 – з хлопцем/дівчиною; 8 – з батьком; *навчання*: 9 – з матір'ю; 10 – з другом; 11 – з хлопцем/дівчиною; 12 – з батьком; *гроші*: 13 – з матір'ю; 14 – з другом/подругою; 15 – з хлопцем/дівчиною; 16 – з батьком; *особистість*: 17 – з матір'ю; 18 – з другом/подругою; 19 – з хлопцем/дівчиною; 20 – з батьком; *тіло*: 21 – з матір'ю; 22 – з другом/подругою; 23 – з хлопцем/дівчиною; 24 – з батьком.

Теми з блоку «*навчання*» демонструють наступний розподіл узгоджених рівнів саморозкриття: з матір'ю: перший курс – 43%; другий курс – 23%; з другом: перший курс – 37%, другий курс – 30%; з хлопцем/дівчиною: перший курс – 50%, другий курс – 27%; з батьком: перший курс – 27%, другий курс – 17%. Теми з блоку «*гроші*» демонструють наступний розподіл узгоджених рівнів саморозкриття: з матір'ю: перший курс – 47%; другий курс – 40%; з другом: перший курс – 27%, другий курс – 20%; з хлопцем/дівчиною: перший курс – 27%, другий курс – 20%; з батьком: перший курс – 24%, другий курс – 20%. Теми з блоку «*особистість*» демонструють наступний розподіл узгоджених рівнів саморозкриття: з матір'ю: перший курс – 50%; другий курс – 30%; з другом: перший курс – 50%, другий курс – 44%; з хлопцем/дівчиною: перший курс – 37%, другий курс – 30%; з батьком: перший курс – 13%, другий курс – 17%. Теми з блоку «*тіло*» демонструють наступний розподіл узгоджених рівнів саморозкриття: з матір'ю: перший курс – 37%; другий курс – 33%; з другом: перший курс – 27%, другий курс – 17%; з хлопцем/дівчиною: перший курс – 37%, другий курс – 27%; з батьком: перший курс – 23%, другий курс – 17%.

Отримані результати дозволили виявити відмінність узгоджених рівнів саморозкриття респондентів з близькими людьми: матір'ю, батьком, другом/подругою, хлопцем/дівчиною. Виявилось, що респонденти обох курсів у всіх темах найбільше відкриваються матері, дещо менші показники саморозкриття з другом, потім з хлопцем або дівчиною та найнижчі результати показало дослідження саморозкриття з батьком. Можливо, такі стосунки з батьком у студентів є наслідком соціальної ситуації в суспільстві, яка характеризується відведенням дуже малої кількості часу для спілкування з дітьми у зв'язку з надмірним навантаженням на роботі. Різниця між узгодженими рівнями саморозкриття студентів першого та другого курсу, на нашу думку, зумовлена кризою ідентичності та особистісною кризою 18-19 річних респондентів.

З блоку «*установки та погляди*» респонденти обох курсів були більш відкритими в таких темах: «що я думаю та відчуваю у зв'язку з релігією»; «мої політичні уподобання»; «мої погляди з приводу українізації в школах». Та найнижчі показники саморозкриття, особливо з матір'ю та батьком, виявилися стосовно наступних тем: «мої погляди стосовно вживання алкоголю»; «мої особисті погляди на мораль, пов'язані з питаннями сексу»; «моя думка стосовно того як батьки повинні поводитися з дітьми». Найбільш відкритими з питань «смаків та інтересів» студенти були у наступних темах: улюблені страви, напої, музика, фільми, та меншу відвертість досліджувані проявили в темі – «що я особливо ціную в теперішньому». Щодо тем з блоку «*навчання*», відвертість проявлялася в таких темах: «що в моєму навчанні особливо пригнічує та викликає напруження»; «які аспекти навчання я вважаю найбільш нудними». Нижчі показники були отримані з наступних тем: «як насправді я ставлюся до людей, з якими я навчаюся разом»; «моє відношення до нагород, які я отримую за навчання».

Перелічені вище блоки з темами у всіх респондентів характеризувалися більш високими показниками саморозкриття. Такі блоки, як «*гроші*», і особливо – «*особистість*» та «*тіло*» цінилися респондентами найнижче. Результати стосовно цих тем демонструють мінімальне бажання студентів розкриватися навіть близьким. Теми з блоку «*гроші*», стосовно яких респонденти відкриваються більш охоче: «скільки я отримую на витрати»; «всі мої джерела на

сьогодні». Теми у цьому блоці, які демонструють мінімальну відвертість студентів, є наступними: «заборгував я комусь грошей чи ні»; «як я розпоряджаюся бюджетом – яка частина йде на необхідні покупки, на розваги і т. ін.».

Теми з блоків «особистість» та «тіло», як вже було вказано, демонструють найнижчий рівень саморозкриття, особливо в наступних темах: «які риси моєї особистості мені не подобаються»; «факти мого теперішнього сексуального життя»; «що глибоко зачіпає мої почуття»; «моє ставлення до мого обличчя, різних частин тіла», «моя думка про сексуальну поведінку – вважаю я чи ні, що можу поводитися нормально в сексуальних контактах»

Отже, теми, які не потребують високого рівня інтимності, характеризуються достатнім проявом відвертості у респондентів; теми ж, що стосуються фінансів, особистісних характеристик та відношення до власного тіла, викликають значні утруднення для саморозкриття, так як вони відрізняються достатньою глибиною та викликають у юнаків страх опинитися беззахисними, осудженими, незрозумілими навіть перед близькими людьми.

Висновки. Таким чином, результати дослідження дають підстави вважати, що узгоджене саморозкриття не типове для студентів юнацького віку, що є ознакою його певної дисгармонійності, неконструктивності у цьому віковому періоді. З'ясувалося, що деструктивно-неузгоджені рівні саморозкриття (середній, низький та надмірний) є провідними у 63% досліджуваних 17-18 років та у 77% 18-19 річних досліджуваних. На нашу думку, неузгодженість саморозкриття у студентів другого курсу в порівнянні з першокурсниками, пов'язана з переживанням ними кризи ідентичності та особистісної кризи. Статистичну значущість вікової динаміки саморозкриття у студентів першого та другого курсів підтвердили результати *t*-критерію Ст'юдента ($t = 2,40, p < 0,05$).

Результати нашого емпіричного дослідження також виявили, що рівень саморозкриття з близькими людьми значно відрізняється. Найбільше респонденти розкриваються найближчому другові (подрузі), дещо менші показники саморозкриття у студентів з матір'ю. Рівень саморозкриття з хлопцем (дівчиною) є нижчим за рівень саморозкриття з матір'ю, і найнижчими є показники відвертості з батьком. Студенти першого курсу мають вищі показники саморозкриття за всіма шкалами: *мати* (76,77), *батько* (49,86), *друг/подруга* (81,36), *хлопець/дівчина* (66,1). Нижчі показники по всім шкалам, окрім шкали *друг/подруга*, де студенти обох курсів дали майже однакові результати, мають студенти другого курсу: *мати* (72,66), *батько* (33,23), *друг/подруга* (74,26), *хлопець/дівчина* (66,96).

Стосовно тем, за якими здійснюється саморозкриття, то найбільш відкритими респонденти є відносно *смаків*: 1-й курс (53, 83), 2-й курс (48,76); *навчання*: 1-й курс (51,73), 2-й курс (44,33) та *установок*: 1-й курс (45,8), 2-й курс (46,5). Менші показники отримані в питаннях стосовно *особистості*: 1-й курс (43,63), 2-й курс (41,63); і найнижчий рівень саморозкриття у респондентів обох курсів стосовно тем - *тіло*: 1-й курс (40,43), 2-й курс (38,13) та *гроші*: 1-й курс (36,77), 2-й курс (29,93). Такий розподіл балів ми можемо пояснити тим, що теми, які показали нижчий рівень, вимагають високої глибини (інтимності) саморозкриття і стосовно цих тем респонденти не завжди готові відкриватися навіть близьким людям.

Отже, саморозкриття є однією з основних умов гармонійного, всебічного розвитку особистості молодої людини, конструктивний розвиток якого залежить від багатьох факторів. Вікові та особистісні кризи є одним із факторів, що можуть негативно позначатися на його становленні. Наше дослідження показало, що криза переходу до ранньої дорослості негативно впливає на рівень саморозкриття в юнацькому віці. Виявлені особливості розвитку саморозкриття студентів перших та других курсів свідчать про необхідність психокорекційної роботи з підсилення узгодженості даного психологічного феномену у студентів юнацького віку, що є перспективою наших подальших пошуків.

Література

1. Амяга Н.В. Самораскрытие и самопредъявление личности в общении // Личность. Общение. Групповые процессы. Современные направления теоретических и прикладных исследований в зарубежной психологии. Сб. обзоров. – М.: ИНИОН АН СССР, 1991. – С. 37-74.
2. Амяга Н.В. Измерение личностной представленности человека в общении // Журнал практического психолога. -1997.-№2.С. 29-41.
3. Зинченко Е.В. Самораскрытие как социально-психологический феномен // Прикладная психология. – 1998. – № 5. С. 59-69.
4. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: Пер. с англ./Общ.ред. и предисл. Толстых А. В.-М.: Издательская группа «Прогресс», 1996.-344 с.
5. Ялом И. Теория и практика групповой психотерапии. – СПб.: Питер, 2010. – С.399-405.

В статье представлены результаты исследования, направленного на изучение самораскрытия. Проанализированы описанные в психологической литературе подходы к изучению самораскрытия как психологического феномена. Выявлено, что сбалансированное самораскрытие не типично для студентов юношеского возраста, что свидетельствует об определённой его дисгармонии в этом возрастном периоде.

The results of research, directed on the study of self-presentation have been presented in the article. Approaches to study of self-presentation as psychological phenomenon, described in psychological literature, have been analyzed. It has been exposed that the balanced self-presentation is not typical for the students of youth age that testifies to its certain disharmony in this age period.

Статтю подано до друку 16.05.2012.

© 2012 р.

Л.М.Ширяєва (м. Київ)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ ШКОЛЯРІВ

Сучасне реформування освіти потребує підсилення ролі школи в когнітивному розвитку дітей, висуває задачу формування у молодого покоління сучасного мислення, інтелектуальної компетентності як готовності до здійснення різних видів пізнавальної діяльності і вирішення різноманітних життєвих та професіональних проблем. З початку 90-х років в освіті утверджується проектна парадигма, яка починає активно реалізовуватися в проектуванні розвитку педагогічних об'єктів і освітніх систем (А.Г.Асмолов, Ю.В.Громико, В.В.Давидов, Є.Ф.Зеєр, Є.І.Ісаєв, В.В.Рубцов, В.І.Слободчиков, Г.П.Щедровицький, П.Г.Щедровицький та інші).

Поширення проектного підходу до когнітивного розвитку в психолого-педагогічній практиці потребує поглибленої теоретичної рефлексії щодо цього процесу, чіткого розмежування його педагогічних і психологічних засобів, встановлення змісту та завдань діяльності шкільного психолога з проектування когнітивного розвитку школярів, осмислення тієї обставини, що лише глибоке розуміння сутності наявних психолого-педагогічних парадигм, моделей, засобів, типів і рівнів складності психолого-педагогічного проектування когнітивного розвитку дітей буде сприяти усуненню ситуаційності та реактивності в програмах щодо змін